

Бојан Жикић

*Одељење за етнологију и антропологију
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
bzikic@f.bg.ac.rs*

Одбијање вакцинације против ковида-19 у Србији као пример социјалног солипсизма*

Апстракт: Број грађана у Србији вакцинисаних против ковида-19 био је међу највећима у Европи почетком 2021. године. Почео је да стагнира како се приближавао проценту од педесет посто имунизованих од укупног броја становника земље, док је број заражених почео да расте. Предмет рада је представљање културне мисли која руководи људе на неприступање вакцинисанцији против ковида-19, а циљ показивање тога да се наречена културна мисао може описати као социјални солипсизам. То значи да се илузије о стварности користе као когнитивни оријентир за организовање света око себе. Дата културна мисао контраинтуитивна је и партиципативна, а они који се руководе њоме у описивању физичке и социокултурне реалности позивају се на вредности и убеђења, а не на чињенице. Представљени су резултати истраживање је спроведеног у Београду, од фебруара до октобра 2021. године, као део ширег индивидуалног истраживачког пројекта о управљању ризиком од ковида-19 у Србији. Обављени су разговори са 59 испитаника и испитаница, а једини критеријум за њихов одабир било је исказивање негативног става према имунизацији од дате болести.

Кључне речи: когнитивна антропологија, социјални солипсизам, ковид-19, вакцинација, Србија

Увод

Пандемија ковида-19 појавила се као нека врста глобалног критичног догађаја 2020. године, изазвавши драматичне промене у начину организовања друштвеног и културног живота широм света услед немогућности њеног обуздавања, поставши на тај начин социјално епидемиолошки проблем који се тиче дословно сваке особе на свету (упор. Pišev, Žikić, Stajić 2020). Србија је једна од првих земаља у Европи започела процес имуни-

* Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Човек и друштво у време кризе” који финансира Филозофски факултет Универзитета у Београду.

зације становништва против ковида-19, у фебруару 2021. године. Број вакцинисаних против ковида-19 био је међу највећима на континенту у првој трећини 2021. године, међутим, како се приближавао проценту од педесет посто цељених од укупног броја становника земље, почео је да стагнира, тако да смо у последње тромесечје те године ушли са нешто преко половине вакцинисаних. Број заражених од дате болести почео је драстично да расте, истовремено, превазишавши број оболелих у истом периоду 2020. године, када није било вакцина¹. Постојеће епидемиолошке мере које је држава донела још 2020. године послужиле су више као оријентациони оквир грађанима у њиховом појединачном управљању ризиком против ковида-19, неголи као оруђе тог управљања од стране државе, тако да се може рећи како је у Србији је у *пракси* на делу индивидуално управљање ризиком од ковида-19, за шта се вероватно може претпоставити да представља један од разлога релативног неуспеха процеса имунизације становништва против те болести (Žikić 2021b). Предмет овог текста није процењивање успешности тог процеса, међутим, већ представљање културне мисли која руководи људе на неприступање њему.

Истраживање је спровођено махом у Београду, од фебруара до октобра 2021. године, као део ширег индивидуалног истраживачког пројекта о управљању ризиком од ковида-19 у Србији². Обављени су разговори са 59 испитаника и испитаница, а једини критеријум за њихов одабир било је исказивање негативног става према имунизацији од дате болести. Разговори су се састојали, практично, искључиво од подстицања саговорника/ца да образложе такав став. Сматрам да социјално епидемиолошке, али и општедруштвене околности оправдавају такав приступ, пошто се у пракси показало да не постоји неки прецизан детерминативан критеријум у погледу тога ко не жели да се вакцинише: образовање, занимање, пол, старост или место становања – ништа од тога не игра битну улогу, а на противнике имунизације или епидемиолошких мера можемо наићи и у оквиру медицинске струке³.

Циљ рада, опет, није приказивање противувакцинаштва у Србији на примеру отпора цељењу против ковида-19, нити бављење таквим ставовима самима по себи, већ циљ рада јесте показивање постојања ширег присуства мишљења и понашања које се може описати као социјални солипси-

¹ Статистички подаци о ковиду-19 у Србији могу се пратити на <https://covid19.data.gov.rs/>

² Детаљи о томе, као и о комбинованом начину доласка до података – телефоним и непосредним разговором, дати су у Žikić 2021b.

³ В. нпр. <https://www.slobodnaevropa.org/a/31179853.html>, <http://www.nspm.rs/hronika/lekaraska-komora-pokrenula-postupak-protiv-lekara-koji-su-preporucivali-ivermektin.html>

зам⁴ у савременом српском друштву, односно тога да значајан број људи „живи у неком свом свету” који се – представом о њему – разликује од физичке стварности. То су такозване властите хетеропрагматике, односно подударање илузије о стварности и коришћења такве илузије као когнитивног оријентира за организовање света око себе (Žikić, Milenković, Sinani 2018). Последица тога јесте да у случајевима какви су противљење вакцинацији услед прихватања такозваних теорија завере или усвајања непроверених информација уопште као онога што руководи нечијим понашањем, изгледа као да заиста постоје извесне паралелне равни социокултурног постојања у оквиру једне те исте људске заједнице.

Општедруштвено или општекултурно организовање – на нивоу било које појединачне културе или друштва, од предтехнолошких, традицијских, повесних, до савремених, у сопственој когнитивној слици света узиме у обзир увек чињенично стање физичке стварности. Може се о јагуарима мислити као о људима, или о злодусима као о бићима присутним у овом свету, али не може се игнорисати то да ће се јагуар нахранити човеком уколико је у прилици, нити да људи не могу пролазити кроз чврсте предмете као злодуси (в. нпр. Descola 1986, 108–109, Viveiros de Castro 1998, Csordas 1990). Онда када говорим о социјалном солипсизму, имам на уму идејно – да не кажем идеолошко – обликовање стварности. „Живљење у сопственом свету” и на разини појединца увек је последица одређених идеја о том свету, а умрежавање таквих идеја води и умрежавању понашања, често, за шта противувакцинаштво, на пример, није једино сведочанство. Друштвени живот може се устројити тако да њиме доминира светоназор, односно културна когнитивна мисао која се руководи чињеницама, али и таква која чињенице ставља у други план у односу на вредности (упор. Weber 2002, 474–510).

Већина идеолошких веровања, у маниру Личове тврдње о томе да експресивне радње људског тела казују нешто о стварном свету или покушавају да га измене симболички, усмерене су на несагласје које може постојати иза објективитета физичке стварности и културног когнитивног организовања, а потом и управљања тиме од стране појединачних социокултурних заједница, што представља, у ствари, својеврсни културни одговор на когнитивну дисонанцу у вези с одређеним друштвеним питањима (в. Lić 1983, 16; упор. Festinger 1962, 2–3, 27, 274; Festinger, Richter, Schachter 1956, 25–26, 28, 174 *et passim*). Полазећи од тога, таква веровања залажу се за промену постојећег социокултурног стања у неко ново, саображено

⁴ Појам „социјални солипсизам” не треба бркати са појмом „социолошки солипсизам” који се односи на такозване социоцентричне концепције културе, односно на „ограниченост социјалног конструкционизма” и „занемаривање минимума културне општости светских друштава”, Adams 2019, 97.

датој идеологији. То важи за политичке идеологије, разуме се. Неки други идејни системи, међутим, не узимају чињенично стање физичког света као објективно само по себи. То важи за верске идеологије, наравно, као и за оне које нису политичке, али нису ни верске, већ су световне идеологије саме за себе. За припаднике било које светске религије, физички и духовни свет се прожимају, уфолози у нашем физичком свету виде ванземаљске биолошке ентитете, док равнотемљаши сматрају да наша планета није округлог, односно апоидног облика (в. нпр. Sinani 2009, 2010; França et al. 2021).

Све су то веровања, разуме се, али њима се људи руководе у организовању сопственог свакодневног живота – утолико барем да се са неким људим друже, а неке избегавају на основу односа према тим веровањима, ако не и по томе да се труде да се кад год и где год могу владају према њима – што их и одређује као „становнике сопствених светова”. Следбеници политичких и верских идеологија јасно су организовани у друштвене групе и имају своје културе, или у најмању руку идиокултуре, али тако нешто може се рећи и за равнотемљаше уфологе, који такође функционишу као друштвене групе или барем поткултуре, ма колико неформална била њихова повезаност. Многе од таквих група, биле формалне или неформалне, труде се да живе у паралелној социокултурној равни у односу на преовладајућу културу друштва које им пружа оквир, а културне идеје којима се руководе некада не прихватају ни физичку стварност датог друштва односно људског постојања уопште таквог какав је (упор. Wood, Douglas, Sutton 2012).

Такав пример представља случај свих оних који се отворено противе вакцинацији као средству заустављања ширења пандемије ковида-19. Треба имати на уму то, међутим, да не постоји јединствена категорија противника борбе са том болешћу. Постоје људи који се, у својим негативним ставовима према свему што се предузима за обуздавање наречене пандемије, руководе идејом да болест не постоји; поред таквих, ту су и они који су противници имунизације уопште, али и они који се противе искључиво цепљењу против ковида-19; осим њих, наилази се на оне који имунизацији претпостављају сопствена начела заснована на правним, моралним или религијским нормама, односно тумачећи дате норме на такав начин, као и на оне који сматрају да их њихов начин живота и здравствено стање чува од болести, те да је то путоказ за борбу против пандемије, а не вакцинација; ту су они, затим, који су несигурни у било шта што им се саопштава кроз медије о ковиду-19; као и они који не могу да пруже никакво прецизније објашњење о томе зашто не желе да се вакцинишу, али и они који су изгубили свако поверење у политичаре, односно у начин на који је под утицајем дружавних и друштвених управљача организовано наше друштво; те напослету они код којих је ослабило поверење у лекарску струку. Напослету, постоји и посебна испитаничка подгрупа – она чији припадници су

у стању да склопе мали псеудотеоријски систем који повезује пандемију као глобалну чињеницу и збивања која могу, али и не морају, имати везе са њом у локалном, српском социокултурном контексту, на начин који њима делује као узрочно-последичан.

Етнографија социјалног солипсизма

Сумирани ставови различитих подгрупа испитаника представљени су према ономе шта представља *кључну* одредницу ставова који преовлађују међу њима, што је назначено одговарајућим поднасловима у овом делу рада⁵.

Порицање болести

Најранији противници свих епидемиолошких мера, а самим тим и вакцинисања против ковида-19, јесу они људи који од самог почетка пандемије, практично, одбијају да *поверују* у то да болест уопште постоји, или да није толико опасна као што се представља у медијима, да је то тек неки облик грипа и томе слично. Њих данас нема онолико колико их је било у првој години пошаста, али и даље се може наићи на одређен број особа који се у свом негативном односу према имунизацији руководе таквим идејама. Међу припадницима ове испитаничке подгрупе јасно је изражена идеја о „телеологији короне”, да се тако изразим, односно о томе да се пандемија користи у *одређене* сврхе од стране *одређених* људи, иако се те сврхе и ти људи углавном не именују. Дата идеја спада у домен такозваних теорија завера, наравно, и не може се рећи то да сви испитаници из ове поткатеорије верују у њих, али је међу њима најизраженија.

Осим широко присутних „завера” да се „чипује светско становништво” од стране, на пример, Била Гејтса или наводних тајних друштава попут илумината, на које се наилази у различитим срединама, па и у нашој, као на готово већ установљену урбану легенду, најприсутније су идеје које саображавају основној полазној претпоставци – да је болест непостојећа или релативно безопасна и да се користи за произвођење ситуације у којој се може наметнути општа контрола над светском популацијом од стране неког центра моћи, а који се по правилу смешта у САД, ако се уопште лоцира негде, односно уколико не остаје као провербијална магловита представа о некаквом наднационалном светском центру моћи, отуђеном од политичких институција било које појединачне државе (упор. Ali 2020).

⁵ Што не значи, наравно, да не постоје преклапања у неким ставовима између припадника одређених подгрупа, али циљ и обим текста не дозвољавају да се у то упуштам детаљније.

Уопштено гледано, ови испитаници испољавају неповерење према идеји да се ствари у (људском) свету могу дешавати саме од себе, то јест да буду изван било чије контроле и, самим тим, да не служе нечијим циљевима. Осим инсистирања на „контроли” као њиховом кључном појму, не могу да их одреде тачно⁶, али опстају на уверењу како догађај глобалних размера не може бити спонтан, па чак да му порекло јесте природно, убеђени су да њиме неко управља, односно манипулише.

Противувакцинаштво

Противљење имунизацији против ковида-19 надовезује се на постојеће противувакцинаштво – код нас и било где у свету (в. нпр. Brujić 2020; Pivetti, Melotti, Mancini 2020; Ten Kate, De Koster, Van der Waal 2021). Можда би се могло рећи, чак, да са становишта противника вакцинације то представља вид легитимизације њихових ставова, пошто с једне стране ситуација глобалне пандемије ковида-19 чини да проблематика цепљења постане општа тема јавних дискурса свуда у свету, успостављајући се као светски друштвени проблем, док с друге стране наводна неадекватност справљања вакцине показује наводну оправданост противувакцинашких ставова. Противувакцинашки ставови оснажени су негативним искуствима са набавком вакцина против птичјег грипа 2010. године у свету и код нас (Smallman 2015). Усмерени су значајним делом на фармацеутску индустрију, односно на „фармаколошку мафију”, како је називају, а на коју гледају слично онако како испитаници из претходне подгрупе гледају на „светске центре моћи” – као на супраинституционалну силу која управља светом.

Припадници ове испитаничке подгрупе сматрају, такође, да ситуација у свету изазавана појавом ковида-19 представља контекст за вршење експеримената над људима, како у социјалном, односно социопсихолошком смислу, тако и из биолошке и медицинске перспективе. Противљење процесу имунизације од дате болести темеље и на наводној нетранспарентности поступка прављења вакцина и њиховог састава. Слично претходној испитаничкој подгрупи, и противувакцинаши заснивају своје ставове на идеји о непостојању насумичности у догађајима у људском свету, с тим што они такво мишљење конкретизују на примеру вакцина уопште, на првом месту, а потом и оне против ковида-19. Њима контекст вакцинације сам по себи служи као потврда тога да над такозваним обичним човеком увек постоји нека отуђена друштвена сила, која те обичне људе искоришћава у своје себичне сврхе, најчешће економске природе – поготово онда када се ради о вакцинама које су претходиле оној против ковида-19, али и у политичке сврхе – што повезују са цепљењем против ковида-19.

⁶ А стекао сам утисак да се ни не труде баш.

Моралисање

Људи који се позивају на морална, етичка, верска и друга начела као на аргументе којима се боре против „пропагирања вакцине”, како то зову, најчешће сматрају да су њихова становишта сама по себи довољан доказ исправности њиховог мишљења, односно противљења цепљењу. Морални ауторитет на који се позивају, најчешће религијски или правни, сматрају неупитним, а ставове који почивају на њему неприкосновеним. Тај ауторитет, међутим, није институционалне природе, одакле се постављају као нека врста проповедника, често, тврдећи да нису против вакцине као медицинског средства борбе против заразних болести, већ против гушења права појединаца да сами бирају како ће водити сопствене животе (упор. Milesi and Alberici 2018).

Јасно је да у томе немају упориште у јавном говору било које политичке, верске или сличне установе са било којом идеолошком основом, иако се из такве основе црпе испитаничка аргументација⁷. Такви ставови формирани су, вероватно, на основу индивидуалних иступања припадника датих идеологија, али се испољавају као својеврсна унисоност неповезаних појединаца, који и сами сматрају да њихови ставови нису ничији други, до њих самих. Иако и у овој подгрупи испитаника има оних који нису спремни да поверују у постојање вируса и болести коју он изазива, доминантни су они који не узимају у разматрање постојање или порекло вируса, већ су им у средишту пажње људске акције. Оно што их опредељује да се противе имунизацији јесте њено перципирање као морања – иако то у нашој земљи (још) није случај – које произлази из тога што друштвену стварност доживљавају као поприште принуде општег над појединачним. Како год идеолошки били опредељени, највише вреднују индивидуалност, одакле се гнушају свега за шта мисле да је угрожава и противе се томе, користећи аргументе моралног ауторитета идеологије која им је блиска истовремено као сопствене ставове и (са своје стране) препоручена начела функционисања друштва.

Здрав живот

За испитанике из ове подгрупе могло би се рећи да се разликују од припадника претходне три подгрупе по томе што нису вођени идејама о заверама, али јасно исказују негативан став према имунизацији и јавно заго-

⁷ В. нпр <https://www.euronews.com/2021/02/02/serbia-s-pm-says-vaccine-success-down-to-proritising-healthcare-over-politics>, <https://www.politika.rs/scc/clanak/476504/Vladika-Jovan-posle-vakcinacije-Ko-ne-veruje-u-koronu-neka-ode-do-bolnice>, <https://www.vaticannews.va/en/pope/news/2021-08/pope-francis-appeal-covid-19-vaccines-act-of-love.html>

варају противљење томе кад год су у прилици. У томе су су мотивисани и руковођени искључиво сопственим искуствима и као да су склони да потцењују остале противувакцинашке аргументе (Keshet and Popper-Giveon 2018). Здравље је искључиво индивидуални појам за припаднике ове подгрупе. Полазе од себе увек када говоре о њему, истичући да од начина живота који се води и снаге организма зависи хоће ли се неко разболети или не (упор. Sobo 2015). Не може се рећи то да им је емпатија страна, али сматрају да би свако требало да буде у стању да води рачуна о свом здрављу, тачније о стању свог организма, као што то они тврде да чине.

Оно што их разликује у доброј мери од свих других испитаника јесте то да, иако не спадају у људе који негирају постојање ковида-19, на дату болест гледају по правилу као на нешто што се не може десити њима – што је уверење компатибилно с општим ставом о себи као о особама које знају на који начин треба руководити сопственим организмом да би се сачувало своје здравље, али и са мишљењем да други људи, у основи, „погрешно живе”, то јест погрешно поступају са својим телом, што их чини подложнијим различитим обољењима, физиолошке и психолошке природе подједнако. Оно што их чини посебним то је што њихово противљење вакцинацији почива на самоизграђеној представи о сопственом здравственом статусу⁸. За њих не само што је неупитно то да су здрави услед начина живота који воде, већ у исту раван стављају заразну болест, какав је ковид-19, са различитим наследним, имунодефицијентним или болестима које се развију током живота под утицајем разноврсних чинилаца, попут срчаних обољења или стреса, на пример. Осим тога, убеђени су у то да су у стању да управљају својим здрављем тако да његов позитиван статус остане не само неизмењен, већ и неупитан, а то је поступак који препоручују, истовремено, свакоме ко би хтео да буде или остане здрав, одакле на цељење против ковида-19 (као да) гледају као на неку врсту личне здравствене авантуре за сваког човека понаособ, с неизвесним исходом, разуме се, којем је супротстављена извесност њиховог здравог начина живота.

Неповерљивост према медијима

Непоузданост доласка до информација о болести – уопштено говорећи – јавља се као значајан демотивишући чинилац за вакцинацију против ковида-19. Пошто већина људи, било где на свету, нема потребна медицинска знања, о болести се информишу на различите начине: преко медија, али и у међусобним контактима, пре свега (упор. Scheper-Hughes 1996; Butt 2005).

⁸ Коју треба сматрати, истовремено, и самопрокламованом, пошто не постоје начини да се провере њихови наводи, што уосталом, с аспекта циља овог рада, није ни неопходно.

Занемаривши индивидуалну интерперсоналну комуникацију, којој додуше нико од оних који су учествовали у овом истраживању није придао већи значај као нечему што би га одвратило од цепљења, неповерљивост према ономе што су могли да сазнају кроз медије појављује се као „кривац” код одређеног броја испитаника. Под медијима овде подразумевам телевизију, пре свега, а затим интернет⁹, док осим две старије испитанице (преко 80 година), нико није навео дневну штампу или недељнике као изворе својих информација о ковиду-19. За ове испитанике вакцина као да представља претњу готово колико и сама болест против које треба да делује. По томе су слични са испитаницима из наредне подгрупе, оне коју одликују несигурност и неодлучност у погледу тога треба ли и хоће ли се цепити, али оно што их разликује од неодлучних јесте прилично јасан став да се не могу поуздати у делотворност цеписа.

Поред свега тога, медијско покривање проблематике везане за пандемију ковида-19 доживљавају као бруталну вакциналну пропаганду, односно као ограничавање индивидуалне воље и слободе избора. Као и испитаници из неких других подгрупа, и они сматрају да су способни да управљају сопственим здрављем, с тим што приликом исказивања одбојности према нареченој ситуацији, то управљање стављају у шири контекст нарушавања приватности, мада без тежње за дебатом о моралним или политичким импликацијама, гледајући на то као на „удар на здраву памет”. Ове испитанике одређује као подгрупу имплицитно мишљење да је појединац остављен сам од стране друштвених управљача – а, који се, по њима, ни сами не сналазе божна како у ситуацији изазваној пандемијом ковида-19, чега је последица информативна конфузија у медијима. Њихова одбојност према имунизацији појављује се, одатле, као нека врста чина индивидуалног отпора сваљивању одговорности на појединце, такозване обичне људе – како они то виде.

Несигурност и неодлучност

Известан број испитаника дели став по којем немају ништа против вакцине, размишљају о томе да се вакцинишу, „али”... где наречени везник, осим што представља готово опште (семантичко) место у давању таквих исказа, означава и неодлучност у погледу тога да се подвргне имунизацији. Та неодлучност изузетно тешко се образлаже, па самим тим и нерадо представља као неодлучност, тако да изгледа пре као да испитаници траже

⁹ И то махом информативне портале, највећим делом на српском језику, тек понеки испитаник је рекао да се редовно обавештавао на онима на енглеском језику, док је коришћење Јутјуба, рецимо, као извора информисања о ковиду-19 и вакцини против њега оцењено од самих испитаника као „узгредно” и „не толико битно”.

изговор да се не вакцинишу, али такав који их не би сврстао у противувакцинаше у очима саговорника или своје околине, па онда када га не налазе, радије остају недоречени у својим исказима. Многи од њих неодлучност правдају непотпуним информацијама о вакцини, слично припадницима претходне подгрупе, али више их је који оправдање налазе у изражавању страха, било од могућих пратећих последица примања вакцине, било од самог поступка убадања игле у своје тело.

Несигурност не представљају као сопствени, индивидуални став, већ покушавају да је екстернализују, односно да пронађу разлоге у окружујућој социокултурној стварности, пре свега у оном њеном сегменту у којем се води полемика о делотворности вакцине и начину њеног произвођења. Слично као када су у питању и припадници претходне подгрупе, и међу овим испитаницима нагласак је на појединцу као друштвеном актеру уопште, па самим тим и као актеру друштвене драме везане за проблематику имунизације против ковида-19. Ралзика је у томе, међутим, што ови испитаници себе не сагледају као да су толико лишеним моћи управљања својим одлукама које се могу јавно тумачити и имати одговарајуће последице у тоталитету социокултурних збивања везаних са пандемију ковида-19 у нашој земљи, као припадници претходно представљене подгрупе. Они само истичу своју позицију неодлучности и несигурности у погледу имунизације и, практично, без обзира на то како манифестно објашњавали разлоге томе, доживљавају себе као оне од којих нешто зависи у друштвеном деловању, одакле се њихово неделовање у том смислу може протумачити и као комуницирање опирања имунизацији као истина пасивног, али и даље личног друштвено делатног чина – барем из испитаничке перспективе, наравно.

Разочарање у друштвене управљаче

Нису испитаници из претходне подгрупе једини чији се негативни став према вакцинацији против ковида-19 може описати као тихи, или пасивни отпор друштвеном систему, односно његовој управљачкој елити. За разлику од других испитаника, њихови искази говоре експлицитно о разочарању у начин на који се води наше друштво и на који је оно организовано, а чија је права слика, по њима, лоше управљање пандемијом ковида-19, а то је мишљење које потиче још из првих дана пандемије у нашој земљи (в. Žikić, Stajić, Pišev 2020). Осим незадовољства руковођењем кризом изазваном пандемијом ковида-19, ови испитаници незадовољни су и функционисањем друштвеног живота у нашој земљи, приписујући то управљачкој елити, наравно, при чему су им на мети критика најчешће установе задужене за одржавање реда.

Може се рећи чак и то да за њих организација целокупног друштвеног живота представља пример инкомпетенције оних који руководе тиме, а што не нарушава ни објективно добар начин устројавања процеса имунизације против ковида-19. За ове испитанике, кривци за оно што виде као урушавање културних вредности и происходећу друштвену дезинтеграцију јесу сви политичари одреда, од Милошевићевог времена наовамо пошто, како тврде, није било онога међу њима ко на овај или онај начин није био на власти – од локалног до републичког нивоа. За те испитанике, сваки њихов поступак који се коси с оним што виде као наметнуте и погрешне друштвене и културне вредности представља не само чин опирања, већ и борбу против онога што доживавају као друштвено непочинство – барем на симболичком нивоу. Својствено им је то да на друштвене управљаче и све друштвене групе, чији су социоекономске интереси испреплетени с њиховим, гледају као на тлачитеље, али и да дату ситуацију посматрају као социокултурну аберацију. На њихов однос према вакцинацији против ковида-19 може се гледати, одатле, као исказивање социјалне индигнације, а које сами сматрају искључиво индивидуалним чином.

Разочарање у здравство

Иако се неповерење у здравствени систем и лекарску праксу уопште појављује у исказима испитаника сврстаних у различите подгрупе, на основу онога шта доминира у њиховом дискурзивном „обрачуну” са цепљењем против ковида-19 постоје они код којих та тема не само што се појављује чешће у исказима, већ се дати искази организују око ње као основног разлога зашто не желе да приме вакцину. Одређени број испитаника из ове подгрупе директно криви овдашњу медицинску струку за информативну конфузију која је настала у вези са начинима оболевања од ковида-19, лечења од тога, те вакцинације против дате болести. У њиховим исказима није једноставно разлучити то да ли говоре само о лекарима из Кризног штаба, реорганизованом систему јавне здравствене заштите током пандемије у нашој земљи, или уопштено конотирају медицинске раднике у целини, али у свему томе наглашавају да је њихова несигурност и неодлучност у погледу имунизације непосредна последица непостојања јединственог медицинског дискурса о ковиду, онако како они то виде, разуме се.

У ову испитаничку групу спадају, такође, и сви они који сматрају да биомедицина држи монопол над лечењем људи, односно да без обзира на то што је се не би одрекли онда када су у питању захтевније лекарске процедуре, рецимо попут операција унутрашњих органа, ендокринолошких третмана или дијагностике која се врши нарочитим медицинским апаратима, доживљавају је као недовољну онда када се ради о дијагностици уопште,

а посебно о предохрани од разних болести. Може се рећи да припадници ове испитаничке подгрупе једини посматрају проблематику ковида-19 као суштински медицинску. Имајући нека лоша искуства са појединим лекарима или организацијом здравственог система у целини, они на ситуацију проистеклу из пандемије гледају као на логичку последицу дисфункционалности овдашњег медицинског система, чему је последица и то да су међу њима присутни они који тврде да више верују алтернативној медицини неголи биомедицини. За све њих биомедицина као да представља поље расправе а не организовано знање у вези са људским здрављем и практичну делатност која проистиче одатле, мада не треба занемарити ни њихове имплицитне позиве на потребу промене односа између лекара и пацијента, што је већ уочено у домаћој етнологији и антропологији (упор. Trifunović 2019).¹⁰

„Артикулатори”

Нарочиту испитаничку подгрупу чине они који су у својим исказима у стању да „повежу” глобално са локалним у неколико реченица, односно да „објасне” због чега смо – као цивилизација у целини и српско друштво посебно – у ситуацији каква јесте сада, након више од годину и по дана пандемије и борбе против ње. Разлог због којег сматрам да је у питању нарочита подгрупа управо је тај ниво уопштавања на који се наилази у исказима њених припадника, али и то што су на речима, у интерперсоналном контакту један на један, изразити противници имунизације, али на питање да ли су или да ли би учествовали у протестима или предузели неку другу активност против мера, одговарају одрично, односно повлаче се сместа, као да сматрају да би то могло да их угрози некако, али не желећи да то и искажу речима.

Иако то можда не делује тако на први поглед, ова најмалобројнија испитаничка подгрупа представља, можда, најбољи пример извитоперене културне когнитивности – да се тако изразим – односно културне мисли и происходеће јој комуникације која одбија да поверује у чињеничну стварност. Искази ових испитаника показују једноставност менталног баратања социокултурном, али и физичком стварношћу, у смислу њеног обликовања у складу са сопственим погледима на свет и даљег комуницирања као непобитним чињеницама. Метафорички искази о свету постају на тај начин средство његове промене, при чему та промена остаје метафоричка, такође (Csordas 2013).

¹⁰ Може се претпоставити, наравно, да разочарање у друштвене управљаче и здравство представља део шире парадигме неповерења у друштво и његове установе – неповерење које је присутно у свету уопште (в. нпр. Whittington 2001; Rose 2001) – а о чему је писано и у Žikić 2021a.

Постојање у сопственој менталној егзистенцијалној равни

Без обзира на то којој подгрупи припадају, испитаници деле поглед на свет (уобличен ковидом-19 у овом случају) који одступа од чињеничног устројства тог света, како природног, тако и људског, то јест света друштва и културе. Природни закони и логика функционисања друштва искривљени су на сличан, псеудотелеолошки начин: не постоје случајности нити насумичности, ствари из домена природе у потпуности су под људском контролом, сваки догађај има своју (најчешће скривену) сврху и служи одређеној групи људи (скривеној, такође, да не кажем непознатој); болест, односно ковид-19 не постоји (у питању је нека од већ постојећих болести) или је направљена људском руком, а све у циљу њене инструментализације од стране оних који владају светом, а на рачун подјармљивања (политичког, економског, често недефинисаног, било каквог, у ствари) обичних људи; права болест је вакцинација, а томе се могу одупрети само особе нарочитих моралних назора, док су на болест (сваку, у принципу, па и ову) отпорни они људи који живе здраво (и једно и друго на основу самопрокламованих мерила).¹¹

Изнето важи за прве четири испитаничке подгрупе, чији припадници се активно ангажују у свакодневном животу да би спречили или отежали вакцинацију против ковида-19. Оне испитаничке подгрупе чији су припадници неодлучни у погледу имунизације, подржавају је уопштено говорећи, али осећају нелагоду пред идејом да се и сами подвргну томе, или једноставно одлажу цепљење као начело односа према стварном свету – у овом случају према проблематици ковида-19, укључујући ту и питање вакцинације – узимају сопствена искуства с одређеним институционалним сегментима тог света. На основу тих искустава негативног карактера, односно тумачења у том кључу одређених догађаја који, заправо, немају непосредне везе с њима, али их доживљавају као социокултурно девијантне, често без залажења у њихове детаље, залеђе и томе слично, успостављају индивидуалне културно когнитивне обрасце по којима сматрају да функционише српско друштво.

¹¹ Могло би се рећи, чак, да описане представе, а у складу с њима и происходће понашање, представљају на одређени начин одступање од постулата друштвености, као практичног производа еволуције људских когнитивних способности (в. нпр. Pinker 2010; Whiten and Erdal 2012), али осим што разматрање тзв. социокогнитивне нише, као домена и циља еволутивног развоја људске врсте, излази изван оквира овог рада и представља проблематику својствену пре биолошкој неголи социокултурној антропологији, на другом месту навео сам то да постоје претпоставке да понашање које може да се назове антисоцијалним има своје место у људској еволуцији, такође (в. Žikić 2021a).

Оба типа културне мисли позната су антропологији, заправо, само су контексти за које се мислило да су им својствени различити од оног социокултурног оквира каквог представљају савремена, високотехнолошка, урбанизована друштва. Први тип културне мисли, онај који деле мотивисани противовакцинаши, персонификује болест, односно не посматра је као нешто узроковано природним чиниоцима, већ као самостални ентитет, односно биће које је зло по својој суштини и које је ту да би наудило људима, а које се у неким случајевима може контролисати (Carod-Artal and Vázquez-Cabrera 2007; Lambek 2010). Они који могу да контролишу болест јесу људи са посебним моћима, а које не морају нужно да буду исцелитељске, већ могу бити магијске у правом смислу речи. То су људи којима болест не само да не може ништа, већ познају и њу, то јест њену онтологију, и у стању су да њоме управљају по своме нахођењу, а пре свега да би нанели зло неким другим људима, или да би остварили неки свој нарочит циљ (de Sardan 1998).

С друге стране, културна мисао присутна код испитаника демотивисаних за вакцинацију против ковида-19 перспективистичка је због тога што полази од идеје да је сво постојање – у овом случају искључиво људско, онострано, то јест друштвено и културно – од исте врсте и да нечије онтолошко схватање себе зависи од перспективе из које се гледа на свет. Другим речима, онако како у сличним веровањима, на пример, амазонских народа припадници сваке врсте се, били они људи, јагуари или духови, могу препознати и објаснити шта су искључиво на основу тога како се међусобно понашају и каква искуства одатле имају, тако и ови испитаници сматрају да објашњење света у којем се живи није довољно за самопоимање, већ је то начин односа према датом објашњењу (упор. Viveiros de Castro 2012, 56–57, 141).

Обе културне мисли у основи су партиципативне: руковођена су идејом онтолошког изједначавања људи и свега онога што нису људска бића у један универзум у којем значење неке појаве зависи искључиво од онога који је тумачи, била она симболичка сама по себи (када је то могуће прихватити, али не увек, пошто је особина културне комуникације да је *дељена*) или физичка (упор. Brightman 1993, 44–47; Viveiros de Castro 2012, 51). Све учествује у свему, дакле, у смислу да све може утицати на све и свакога и да свако може утицати на свакога и све. Треба обратити пажњу, наравно, да у случајевима који су представљени у тексту, не задржавају испитаници искључиво за себе привилегију посебних моћи. Оне су делегиране и друштвеним управљачима, а поготово оним групама људи за које се недиференцирано тврди да „заиста” владају светом, било да су у питању владе појединих држава, било опскурније установе, попут масона, рецимо.

Леви-Брил је својевремено такву културну мисао означио као „примитивну”, односно „предлогичку”, управо зарад тога што ју је оценио као „бесмислену” у поређењу с каузалистиком својственом западној култури, те да је у супротности с оним што знамо о свету на основу егзактне науке. Он није узимао у обзир, међутим, то да ниједно „цивилизовано” друштво – како је тада то означаavano – није хомогено на онакав начин на који су то традицијске заједнице, односно да између њих постоји битна разлика у културној когнитивности утолико што дељена знања у „цивилизованом” друштву не морају да значе и оно што се сматрало својством традицијске заједнице – а то су били дељени интереси, односно својеврсна интернализација општих вредности и знања као појединачних вредности и настојања (Lévy-Bruhl 1954, 11, 46–47; van der Veer 2003). У сваком сложеном друштву постоји, ако не баш хетерархија разноврсних културних мисли које руководе свакодневне активности различитих група у оквиру тог друштва, а поготово њихово доживљавање света и организације људског живота, а онда низ таквих ниша у којима је могуће међусобно коегзистирање таквих мисли, често и без додира једних са другима, одакле се и може говорити о својеврсним паралелним равнима социокултурне егзистенције у оквиру једне те исте шире друштвене заједнице.

У сваком сложеном друштву постоји доминантан вредносни, морални, па и научни дискурс, али, поред њега постоје и други такви дискурси који служе разним људским групама као водиле у културној когнитивној организацији света и, самим тим, у практичном понашању. У данашњем свету, дакле, не само да су јавно присутни гласови који проистичу из различитих типова културне мисли, него су, у последњих неколико деценија, они практично равноправни, пошто је светоназор заснован на егзактној науци и релативно фиксираним културним идентитетима денунциран прво у интелектуалним дискурсима (постмодернистичким, наравно)¹², а затим у неким срединама, пре свега англосаксонским, деинституционализован у одређеној мери¹³. Либерализација економије, културних вредности, друштвених односа и слично значи и либерализацију културних мисли. Начин когнитивног уређивања света постаје тржиште на сличан начин на који то постаје било која људска активност, а глобализацијски процеси омогућавају брзо и ефикасно комуницирање таквих идеја било где у свету.

Теоретичари завере (било које, у принципу) и противувакцинаши (било где усвету) постају тако јединствена група људи која дели одређене вредности, то јест одређени поглед на свет, без обзира на њихову бројност у

¹² Попут Фукоових „режима истине”, рецимо, в. нпр. Фуко 1990, 105; Фуко 2005, 186.

¹³ В. нпр. https://www.b92.net/zivot/vesti.php?yyyy=2021&mm=08&dd=12&nav_id=1906046

појединачним срединама и њихово друштвено постојање, бива одређено датим вредностима и светоназором, без обзира у којој локалности их затичемо. Њихово препознавање постојања оних који мисле као они у најразличитијим социокултурним срединама оснажује те вредности и светоназор онако како се подстичу међусобно следбеници било које идеологије, а примери, тачније „примери” из локалности – као што су рецимо они које наводе испитаници означени као „артикулатори” – којима свако од њих подупире своја уверења, бивају комуницирани тако да оправдавају опште ставове на којима почивају њихова уверења (в. нпр. Bahna 2013; Blume 2006).

Различити типови културних мисли могу да коегзистирају у истом друштву, о чему сведочи, заправо, много примера из савременог света, или из ближе прошлости. Религијски поглед на свет сам по себи је такав, рецимо. И поред тога што, током већег дела двадесетог века, секуларни дискурс доминира западним друштвима, верски светоназор није никад изгубио на значају, што значи да људи који физичку стварност доживљавају тако да је порозна за натприродне интервенције деле ту стварност, да се тако изразим, с оним људима који је поимају у терминима природних наука. Слично важи и за спиритизам, односно веровање у духове, опседнутост места или особа и томе слично, док је последње ископавање вампира у Румунији, на пример, забележено почетком овог века (в. нпр. Žikić 2020; Kreuter 2006). Исто важи и за такозвана народна медицинска веровања, односно културне представе о болестима. Током целог прошлог века – а богме и у овоме, српски етнолози/шкиње и антрополози/шкиње проучавали/е су заврчавање и саливање страве у земљи чији здравствени систем је чврсто укореењен у биомедицини од средине деветнаестог века. Тако, и у неким руралним деловима САД, попут шире области Апалачких планина (а нарочито у Вирџинији, Западној Вирџинији и Тенесију, између осталог) и даље се верује да је људско тело састављено и функционише различито од онога како то тврди биомедицина, или – а што важи и за урбане средине у тој земљи – да тело може пасти под физичку контролу злодуха (упор. Žikić 2018, 124 *et passim*; Cavender and Crowder 2002; Csordas 2017).

Нема разлике, у принципу, између свих таквих веровања и оних противувакцинашких, или таквих погледа на функционисање српског друштва која су уобличена искључиво на основу индивидуалног искуства. Убеђеност у „аргументе” теорија завере или спремност да се властита перспектива о друштву понуди као његов адекватни опис веровања су (а не чињенице), у истом смислу у којем су то веровања у деловање натприродних бића на људе – у религијском или медицинском дискурсу, сасвим свеједно. Својство веровања јесте да су контраинтуитивна, односно да противрече стварном, објективном, чињеничном искуству о стању ствари у физичкој реалности (Swan and Halberstadt 2019). Додатни сегмент дате контраин-

туитивности јесте способност занемаривања малопре описаног искуства и инсистирање на његовом представљању *као* да је такво, а у ствари се то чини у фантастичном, субјективном, парафактографском дискурзивном кључу (в. нпр. Diković 2011; Lukić, Žeželj, Stanković 2019; Attwell, Smith, Ward 2021).

Социјални солипсизам почива управо на комуникацијском окруживању на такав начин формулисаним информацијама, а затим и у међусобном подупирању тако формулисаног погледа на свет интеракцијом с истомишљеницима, а њихова стварност постаје онтолошка утолико што игнорише емпиријску реалност (Stojanović 2016). Игнорисањем објективних чињеница о свету – природном или људском – и инсистирањем на њиховој сопственој интерпретацији као тачном опису стања света, врши се културно когнитивно самоискључивање из главног тока друштвене мисли, оне коју уобличавају научна и искуствена сазнања о свету. Паралелна стварност у којој се егзистира на такав начин ментална је творевина, заправо, а на такав начин се и испољава – кроз вербалну комуникацију и дискурзивну праксу. Као што то сведоче искази испитаника, њихово стварно понашање не одговара у потпуности тој пракси, пошто без обзира на мишљење које имају о структури, садржини и организацији одређених друштвених установа, или сегмената друштвеног живота, не могу их сасвим игнорисати, а још мање успоставити неке своје установе, алтернативне постојећим и друштвено признатим.

Одбијање да се поверује да је ковид-19 опасна болест, протестовање против мера усмерених на спречавање његовог ширења или одбијање цепања против њега, све с исказима који виде негативно здравствени систем и биомедицину и тврдњама да су сами своји најбољи лекари, не одбијају испитанике од коришћења лекарских услуга онда када немају другог начина да се изборе с неким оболењем. Уверење да су установе друштвеног реда лоше организоване или корумпиране не значи да ће се неко од њих заиста усудити да узме правду у своје руке, нити да неће користити социјално-економске бенефите које може имати од других друштвених установа (попут пореских олакшица за куповину возила за одређена занимања). Они испитаници који полазе искључиво од својих ставова и искустава у моделовању функционисања друштва и вредновању тога не покушавају чак да се јавно и активно ангажују у покушају исправљања онога што виде као аберантности у свему томе.

Као што сам то већ изнео, неподударање когнитивне организације света са његовим чињеничним стањем није ни нова ни необична појава – и то у контекстима западних друштава чији припадници воле да мисле о себи као о рационалним и образованим, па следствено томе да сматрају да су и дата друштва заснована на позитивистичкој, рационалистичкој, каузалној ми-

сли, која објективно сагледава чињеничну стварност. Приликом узимања доминантних друштвених дискурса као репрезентата целокупне социокултурне стварности заборављамо често то, међутим, да такви дискурси не би били сматрани доминантним да не постоје ни неки други. Такви су, рецимо, религијски у секуларним друштвима, или лаички медицински у савременим друштвима. Оба последње споменута дискурса релевантна су за проблематику овог текста због тога што, наизглед, опремају своје заступнике за свакодневни живот не само у идејном смислу већ и у практичном, међутим, као што то показује пракса свакодневног живота у савременом друштву, тешко је наићи на оне који дословно и у потпуности спроводе у дело верски светоназор у мирском животу, а народни исцелитељи траже помоћ биомедицине онда када болест превазилази њихове „моћи”¹⁴.

Ментална егзистенцијална раван, међутим, омогућава истрајност у идејама који противрече чињеницама из стварног света. Можда би се могло рећи да је то релативно удобна позиција, у неку руку: негирамо научна достигнућа из одређених области или их сматрамо ирелевантним (медицина, на пример), али радо користимо она која су се показала практичним у свакодневном животу, чак и поред скептицизма у погледу тога да је могуће да нас неко злоупотребљава зато што то радимо (мобилни телефони или рачунари, рецимо – а мислим на теорије завере о праћењу људи који их користе од стране ко зна кога). Слично томе, друштвене установе су нам одбојне и сматрамо их некад непријатељским, али узећемо сваку помоћ коју нам држава пружи преко њих. Социјални солипсизам није јединствен, нити нови феномен, али постојање великог броја људи који живе с извитопереним доживљајем природне и друштвене стварности у цивилизацији која се сматра информативном и комуникацијском, може да зачуди.

Не треба да чуди, међутим, пошто представља културни производ постмодерне мисли која је непријатељска према сваком ауторитету који се изражава кроз доминантне друштвене дискурсе и која заговара, да не кажем – тражи – хетерархичност таквих дискурса под изговором друштвене правде или једнакости, не правећи разлику, при том, између политичких и научних дискурса (в. Žikić 2021a; упор. Latur 2010, 26, 122). Поред тога, данашње постмодерно друштво појављује се као својеврсни мултиверзум социјалног солипсизма, што је омогућено толиким тематским уразноличавањем културних садржаја који се могу комуницирати интернетом, да готово свака особа може живети у свету јединственог виртуелног искуства и – сматрати га стварним. Некада доминантни медијски посредници дељеног културног искуства, попут телевизије или штампе, изгубили су на тај начин могућност обликовања доминантних друштвених дискурса о било

¹⁴ Лично саопштење специјалиста офталмологије и хирургије.

чему: могуће је не учествовати у културној комуникацији о ковиду-19 која се одвија путем тих медија, а прихватити као истините називи чињенице о тој болести које се могу пронаћи на Јутјубу, рецимо.

Постмодерна културна мисао прожета је контраинтуитивношћу, као што је то већ изнето, односно уважавањем истих оних принципа које сам означао као предлогичке. Дату мисао назвао бих постлогичком, међутим, зато што игнорише оне друштвене дискурсе – научне, пре свега – који говоре о објективном стању чињеничне стварности, и посеже за аргументацијом несвојственој каузалном, фактографски информисаном мишљењу, утичући на формирање јавног мњења позивањем на убеђења и осећања, а не на чињенице (в. Numerato et al. 2019; Harsin 2018). Модерна културна мисао била је носилац објективности и рационалности, а данас смо се као друштво и цивилизација нашли у ситуацији у којој се премодерна мисао не сматра превазиђеном, док је постмодерна мисао разорила поверење у објективност стварности, које је било засновано на поверењу у науку и друштвене установе. То је ситуација у којој све врсте културних мисли функционишу као такмаци, и питање је до када ће доминантни друштвени дискурси бити утемељени на традицији модерне мисли, а када ће оно што је гласније или чега је више у датом тренутку постати битније од онога што је утврђено чињенично.

Закључак

Пандемија ковида-19 у Србији, а поготово отпор према вакцинацији против те болести, који се појавио као једна од најбитнијих тема дискурзивне комуникације у другој години пандемије, али и резултовао одговарајућим стварним понашањем, послужили су као тематски оквир разматрања на тему социјалног солипсизма као својства постмодерне културе. На основу разговора с испитаницима који се вербално и практично противе вакцинацији (неки од њих и мерама за сузбијање ковида-19 у целини), представљено је неколико подтипова културне мисли која се не може другачије описати до као контраинтуитивна и паритципативна, односно за коју би се дало очекивати, пре, да припада социокултурном контексту неког традицијског неголи постмодерног друштва. Својство такве мисли јесте неповерење према доминантним друштвеним дискурсима, првенствено према политичким и научним, а пре свега медицинским, те следствено – игнорисање објективних чињеница на које се они позивају.

Дата културна мисао инсистира декларативно на равноправности сваког облика културне комуникације, за шта не бих рекао да јој је идеолошки аспект, већ пре да служи оправдавању малопре споменутог неповерења у

доминантне друштвене дискурсе и омогућавању пласирања било каквих информација – укључујући ту оне да не постоји вирус који изазива ковид-19 или о наводној штетности или неделотворности вакцина против те болести – као једнаковредних онима које почивају на научним истраживањима (али не ограничавајући се само на те аспекте целокупне културне комуникације, који су овде наведени имајући у виду тему овог текста).

Технолошки и комуникативни аспекти глобализације, са своје стране, омогућавају то да се може живети без тога да се културно не саобраћа никако другачије до информативног учествовања искључиво у оним стварима које неког занимају, или осим с истомишљеницима по било којем питању. На тај начин се смањује поље дељеног општекултурног искуства и формирају се фрагментарне искуствене перспективе које често, опет, не морају да буду чињенично поткрепљене, а када то кажем имам у виду управо противувакцинаштво. То што нису објективне, међутим, не значи да се у њих мање верује. Менталне перспективе о свету постају тако начини постојања у свету, а искази о стварности који представљају њено тумачење износе се као њени описи. Понашање које би некада било друштвено остраховано – попут дискурзивног негирања медицинских чињеница, рецимо – не само што се појављује данас као друштвено прихватљиво, већ претендује и да постане доминантно, тако да ћемо можда ускоро говорити о томе да постоји онолико стварности колико и њених менталних презентација, те проучавати одговарајућа социокултурна постојања у небројеним менталним егзистенцијалним равнима не као културне куриозуме, већ као некакве пред– или постобјективне микрокултурне универзуме.

Референце

- Adams, Suzi. 2019. „Beyond a socio-centric concept of culture: Johann Arnason’s macro-phenomenology and critique of sociological solipsism.” *Thesis Eleven* 151(1): 96–116, DOI: 10.1177/0725513619830433
- Ali, Inayat. 2020. „Impacts of Rumors and Conspiracy Theories Surrounding COVID-19 on Preparedness Programs.” *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 1–6. doi:10.1017/dmp.2020.325.
- Attwell, Katie, David T. Smith, Paul R. Ward. 2021. „‘If your child’s vaccinated, why do you care about mine?’ Rhetoric, responsibility, power and vaccine rejection.” *Journal of Sociology* 57 (2): 268–285, DOI: 10.1177/1440783319893468
- Bahna, Vladimír. 2013. „Kognitívny a evolučný kontext šírenia konšpiračných teórií”. *Slovenský národopis* 63 (3): 195–206.
- Blume, Stuart. 2006. „Anti-vaccination movements and their interpretations.” *Social Science & Medicine* 62 (3): 628–642, doi:10.1016/j.socscimed.2005.06.020
- Brightman, Robert. 1993. *Grateful prey: Rock Cree human-animal relationships*. Berkeley: University of California Press.

- Brujić, Marija. 2020. „Batina bez šargarepe”: antropološka analiza dnevne štampe o obaveznoj MMR vakcinaciji u Srbiji. „*Etnoantropološki problemi* 15 (4): 979–1006, <https://doi.org/10.21301/eap.v15i4.2>
- Butt, Leslie. 2005. „Lipstick Girls” and „Fallen Women”: AIDS and conspiratorial thinking in Papua, Indonesia.” *Cultural Anthropology* 20 (3): 412–442, DOI: 10.1525/can.2005.20.3.412
- Carod-Artal, Francisco Javier, Carolina Benigna Vázquez-Cabrera. 2007. „An Anthropological Study about Epilepsy in Native Tribes from Central and South America.” *Epilepsia* 48 (5): 886–893, DOI: 10.1111/j.1528–1167.2007.01016.x
- Cavender, Anthony, Steve Crowder, 2002. White-Livered Widders and Bad-Blooded Men: Folk Illness and Sexual Disorder in Southern Appalachia, *Journal of the History of Sexuality* 11 (4): 637–649, DOI: 10.1353/sex.2003.0032
- Csordas, Thomas J. 1990. „Embodiment as a paradigm for anthropology”. *Ethos: Journal of Anthropology* 18 (1), 5–47, <https://doi.org/10.1525/eth.1990.18.1.02a00010>
- Csordas, Thomas J. 2013. „Morality as a Cultural System?” *Current Anthropology* 54 (5): 523–546, DOI: 10.1086/672210
- Csordas, Thomas J. 2017. „Possession and Psychopathology, Faith and Reason”. In *The Anthropology of Catholicism: A Reader*, edited by Kristin Norget, Valentina Napolitano, Maya Mayblin, 293–304. Oakland, CA: University of California Press, DOI:10.1525/california/9780520288423.003.0023
- de Sardan, J. P. Olivier. 1998. „Illness entities in West Africa.” *Anthropology & Medicine* 5 (2): 193–217, <https://doi.org/10.1080/13648470.1998.9964557>
- Descola, Philippe. 1986. *La Nature domestique: symbolisme et praxis dans l'écologie des Achuar*. Paris: Éditions de la Maison des sciences de l'homme.
- Diković, Jovana. 2011. „Teorije zavere kao alternativni režimi istine i univerzalni socio-kulturni fenomen.” *Etnoantropološki problemi* 6 (2): 333–348. <https://doi.org/10.21301/EAP.v6i2.3>
- Festinger, Leon, Henry W. Riecken, Stanley Schachter. 1956. *When Prophecy Fails. A Social and Psychological Study of A Modern Group that Predicted the Destruction of the World*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Festinger, Leon. 1962. *A Theory of Cognitive Disonance*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- França, George Sand, Ricardo Cruccioli Ribeiro, Luana Rosa Soares, João Calmoni, Gabriel B. de França, Paulo Eduardo Brito. 2021. „The Flat Earth satire: using science theater to debunk absurd theories”. *Geoscience Communication* 4: 297–301, <https://doi.org/10.5194/gc-4-297-2021>
- Fuko, Mišel. 1990. *Predavanje: (kratak sadržaj): 1970–82*. Novi Sad: Bratstvo – Jedinstvo.
- Fuko, Mišel. 2005. *1926–1984–2004. Hrestomatija*. Novi Sad: Vojvođanska sociološka asocijacija.
- Harsin, Jayson. 2018. „Post-Truth and Critical Communication Studies”. *Oxford Research Encyclopedia of Communication*, edited by Jon F. Nussbaum, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.757>
- Keshet, Yael, Ariela Popper-Giveon. 2018. „The undisciplined patient in neoliberal society: conscious, informed and intuitive health behaviours.” *Health, Risk & Society* 20 (3–4): 182–199, <https://doi.org/10.1080/13698575.2018.1432757>

- Kreuter, Peter Mario. 2006. „The Name of the Vampire: Some Reflections on Current Linguistic Theories on the Etymology of the Word *Vampire*”. In *Vampires: Myths and Metaphors of Enduring Evil*, ed. Peter A. Day, 57–63, Leiden: Brill.
- Lambek, Michael. 2010. „Possession”. In *The Routledge Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*, edited by Alan Barnard and Jonathan Spencer, 559–562. London and New York: Routledge.
- Latur, Bruno. 2010. *Nikada nismo bili moderni. Esej iz simetrične antropologije*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Lévy-Bruhl, Lucien. 1954. *Primitivni mentalitet*. Zagreb: Kultura.
- Lič, Edmund. 1983. *Kultura i komunikacija. Logika povezivanja simbola. Uvod u primenu strukturalističke analize u socijalnoj antropologiji*. Beograd: Prosveta/XX vek.
- Lukić, Petar, Iris Žeželj, Biljana Stanković. 2019. „How (Ir)rational Is it to Believe in Contradictory Conspiracy Theories?” *Europe’s Journal of Psychology* 15 (1): 94–107, <https://doi.org/10.5964/ejop.v15i1.1690>
- Milesi, Patrizia, Augusta Isabella Alberici. 2020. „Pluralistic morality and collective action: The role of moral foundations.” *Group Processes & Intergroup Relations* 21 (2): 235–256, DOI: 10.1177/1368430216675707
- Numerato, Dino, Lenka Vochocová, Václav Štětka, Alena Macková. 2019. „The vaccination debate in the „post-truth” era: social media as sites of multi-layered reflexivity.” *Sociology of Health & Illness* 41 (S1): 82–97, DOI: 10.1111/1467-9566.12873.
- Piše, Marko, Bojan Žikić, Mladen Stajić. 2020. „Indeks ‘korona’: simbolička upotreba kovida-19 u javnom govoru Srbije”. *Etnoantropološki Problemi* 15 (3):845–877. <https://doi.org/10.21301/eap.v15i3.9>.
- Pinker, Steven. 2010. „The Cognitive Niche: Coevolution of intelligence, sociality and language.” *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 107 (S2): 8993–8999, <https://doi.org/10.1073/pnas.0914630107>
- Pivetti, Monica, Giannino Melotti, Claudia Mancini. 2020. „Vaccines and autism: a preliminary qualitative study on the beliefs of concerned mothers in Italy.” *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being* 15 (1): 1754086, DOI: 10.1080/17482631.2020.1754086
- Rose, Richard. 2001. „When Government Fails: Social Capital in an Antimodern Russia”. In *Beyond Tocqueville: Civil Society and the Social Capital Debate in Comparative Perspective*, edited by Bob Edwards, Michael W. Foley, and Mario Diani, 56–69. Hanover, NH: University Press of New England.
- Scheper-Hughes, Nancy. 1996. „Theft of life: the globalization of organ stealing rumors.” *Anthropology Today* 12 (3): 3–11, <https://doi.org/10.2307/2783143>
- Sinani, Danijel. 2009. „Možda si ti ona prava? Nove religije i Alternativni religijski koncepti.” *Etnoantropološki problemi* 4 (1): 163–182. <https://doi.org/10.21301/eap.v4i1.9>
- Sinani, Danijel. 2010. „Leteći ali neidentifikovan! Kratak uvod u NLO fenomen.” *Antropologija* 10: 9–26.
- Smallman, Shawn. 2015. „Whom do you trust? Doubt and conspiracy theories in the 2009 influenza pandemic.” *Journal of International and Global Studies* 6 (2), Article 1, <https://digitalcommons.lindenwood.edu/jigs/vol6/iss2/1>
- Sobo, Elisa J. 2015. „Social Cultivation of Vaccine Refusal and Delay among Waldorf (Steiner) School Parents.” *Medical Anthropology Quarterly* 29 (3): 381–399, DOI: 10.1111/maq.12214

- Stojanović, Lidija. 2016. „Ontološka stvarnost.” *Narodna umjetnost* 53 (2): 47–59.
- Swan Thomas, Jamin Halberstadt. 2019. „The Mickey Mouse problem: Distinguishing religious and fictional counterintuitive agents”. *PLoS ONE* 14 (8): e0220886. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0220886>
- Ten Kate, Josje, Willem De Koster, Jeroen Van der Waal. 2021. „Following Your Gut” or „Questioning the Scientific Evidence”: Understanding Vaccine Skepticism among More-Educated Dutch Parents.” *Journal of Health and Social Behavior* 62 (1): 85–99, DOI: 10.1177/0022146520986118
- Trifunović, Vesna. 2019. „Framing Vaccination in Post-Socialist Serbia: An Anthropological Perspective.” *Etnoantropološki problemi* 14 (2): 507–529, <https://doi.org/10.21301/eap.v14i2.5>
- van der Veer, René. 2003. „Primitive Mentality Reconsidered”. *Culture & Psychology* 9 (2): 179–184, DOI: 10.1177/1354067X0392005
- Viveiros de Castro, Eduardo. 1998. Cosmological deixis and Amerindian perspectivism. *Journal of the Royal Anthropological Institute* (N.S.) 4, 469–488, <https://doi.org/10.2307/3034157>
- Viveiros de Castro, Eduardo. 2012. *Cosmological Perspectivism in Amazonia and Elsewhere. Four lectures given in the Department of Social Anthropology, Cambridge University, February–March 1998*, HAU Masterclass Series Volume 1, Manchester: University of Manchester.
- Weber. Max. 2002. *Schriften 1894 – 1922*. (Ausgewählt und herausgegeben von Dirk Kaesler) Stuttgart: Kröner.
- Whiten, Andrew, David Erdal. 2012. „The human socio-cognitive niche and its evolutionary origins.” *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences* 367: 2119–2129. doi:10.1098/rstb.2012.0114
- Whittington, Keith. 2001. „Revisiting Tocqueville’s America: Society, Politics, Association in the Nineteenth Century”. In *Beyond Tocqueville: civil society and the social capital debate in comparative perspective*, edited by Bob Edwards, Michael W. Foley, and Mario Diani, 21–31. Hanover, NH: University Press of New England.
- Wood, Michael J., Karen M. Douglas, Robbie M. Sutton. 2012. „Dead and alive: Beliefs in contradictory conspiracy theories”. *Social Psychological and Personality Science* 3 (6): 767–773. <https://doi.org/10.1177/1948550611434786>
- Žikić, Bojan. 2018. *Antropologija tela*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta i Dosije studio.
- Žikić, Bojan. 2020. „Ukleta mesta u kulturi SAD”. *Etnoantropološki problemi* 15 (2): 449–468. <https://doi.org/10.21301/eap.v15i2.4>
- Žikić, Bojan. 2021a. „Kognitivna i medicinska mizantropologija: korona-žurke i kolo kod spomenika”. *Etnoantropološki problemi* 16 (2): 391–420, <https://doi.org/10.21301/eap.v16i2.4>
- Žikić, Bojan. 2021b. „Kovid-19 u Srbiji: izbegavanje rizika i upravljanje rizikom.” U *Kovid-19 u Srbiji '20*, uredio Bojan Žikić, 19–35. Beograd: Filozofski fakultet i Dosije studio.
- Žikić, Bojan, Miloš Milenković, Danijel Sinani. 2018. „Socijalno-ontološki solipsizam u delu Filipa K. Dika.” *Etnoantropološki problemi* 13 (1): 111–133, <https://doi.org/10.21301/eap.v13i1.6>

Žikić, Bojan, Mladen Stajić, Marko Pišev. 2020. „Nova društvena i kulturna normalnost i kovid-19 u Srbiji od februara do maja 2020. godine.” *Etnoantropološki problemi* 15 (4): 949–978, <https://doi.org/10.21301/eap.v15i4.1>

Bojan Žikić

Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Serbia

bzikic@f.bg.ac.rs

COVID-19 Vaccine Refusal in Serbia as an Example of Social Solipsism

The number of citizens in Serbia vaccinated against COVID-19 was among the highest in Europe in early 2021. It started to stagnate as it approached 50% total population coverage, while the number of cases started to rise. The paper presents the cultural thought that leads people to decline COVID-19 vaccination, and aims to show that such cultural thought can be described as social solipsism. This means that illusions about reality are used as a cognitive reference point for organizing the world around us.

It has been noted that there is no uniform category of opponents of the fight against the pandemic. There are those who, in their negative attitude to everything that is being undertaken to curb the pandemic, are led by the idea that the illness does not exist; then there are those who are opposed to vaccination in general, but also those who oppose only COVID-19 vaccination; in addition, there are those who prioritize their own principles based on legal, moral or religious norms over vaccination, interpreting those norms in this way, and those who believe that their lifestyle and state of health protect them from illness, and that this, rather than vaccination, should be the guideline for the fight against the pandemic; then there are those who are doubtful about everything they read and hear in the media about COVID-19, as well as those who are unable to provide a more specific explanation about the reasons for refusing to be vaccinated, and those who have lost all trust in politicians, i.e. in the way that our society has been organized under the influence of state and social actors; then, there are those whose trust in the medical profession has declined.

Finally, there is a distinct subgroup of respondents, namely those who are able to put together a small pseudotheoretical system which links the pandemic as a global fact with events which may or may not be connected with it in the local, Serbian sociocultural context, in a manner which they perceive as being causal. What characterizes the cultural thought that leads them to refuse vaccination is distrust of the dominant social discourses, primarily political and scientific and, above all, medical discourses, and they consequently ignore the objective facts these discourses are based on. Such cultural thought can be termed postlogical because it ignores those social discourses – primarily scientific ones – which

talk about the objective state of factual reality; instead, it draws on arguments that are not characteristic of causal, factographically informed thought, influencing public opinion by appealing to convictions and feelings rather than facts.

Key words: cognitive anthropology, social solipsism, COVID-19, vaccination, Serbia

*Le refus de se faire vacciner contre le covid-19 en Serbie
comme un exemple de solipsisme social*

Le nombre de citoyens de Serbie vaccinés contre le covid-19 a été parmi les plus élevés en Europe au début de 2021. Il s'est mis à stagner lorsque le nombre d'immunisés s'est rapproché du taux de 50 pour cent par rapport au nombre total d'habitants du pays, alors que le nombre de contaminés commençait à augmenter. L'objet du travail est la présentation de la pensée culturelle qui décide les gens à ne pas se faire vacciner contre le covid-19, et l'objectif est de montrer qu'une telle pensée culturelle peut être décrite comme du solipsisme social. Cela signifie que les illusions sur la réalité sont utilisées comme un repère cognitif pour l'organisation du monde autour de soi. La pensée culturelle donnée est contre-intuitive et participative, et ceux qui l'adoptent dans la description de la réalité physique et socioculturelle, font appel à des valeurs et à des convictions et non à des faits. Les résultats de la recherche menée à Belgrade de février à octobre 2021, faisant partie d'un projet de recherche individuel plus général sur la gestion du risque du covid-19 en Serbie, ont été présentés ici. Des interviews ont été menées avec 59 personnes interrogées des deux sexes, et le seul critère de leur sélection a été l'expression d'une prise de position négative à l'égard de l'immunisation de la maladie donnée.

Mots clés: anthropologie cognitive; solipsisme social; covid-19; vaccination; Serbie

Primljeno / Received: 21.11.2021

Prihvaćeno za objavljivanje / Accepted for publication: 21.12.2021